

Benczédi Gergely.

— Születésének százéves fordulójára. —

(H. közlemény.)

Megindította 1877-ben az ú. n. *Iskolafőnöki anyakönyvet*. Igazgatósága alatt t. i. gyakran tapasztalta hiányát egy olyan könyvnek, melybe olyan iskolai ügyeket és eseményeket jegyez- nének fel, melyek habár nem fontosak a világra és másokra, de egyházunkra, főiskolánkra érdekesek s tudásuk főleg az igazga- tókra és főnökökre s általában az előljárókra szükségesek. Címét azért állapította meg így, mert az új diákoknak, mikor felesküsz- nek, e könyvbe kellene nevüket sajátkezűleg beírni, minek jelen- tése az, hogy az iskolai törvények megtartására kötelezik magu- kat. Nem helyesli azt az 1850 után szokásba jött eljárást, hogy a diákok a büntetések jegyzőkönyvébe írják be nevüket. Helyes az volna, hogy az új diákok — egyenruhások és nem egyenruhások — ide írják be nevüket, születési helyüket, évüket s az iskolát, ahonnan jöttek, innen az iskolafőnök vezesse be nevöket a büntetési jegyzőkönyv egy-egy lapja fejére. Így volt ez régebben, — teszi hozzá — s kár, hogy figyelmetlenség, vagy valakinek restsége miatt feledé- kenységbe ment. Az iskolára, előljárókra, tanárookra, tanulókra vo- natkozó fontosabb eseményeket, az alapítványokat, jóltevők halá- lát, temetését, legációkat, a legációba menők nevét, a legátusokat jártató eklézsiákat, nagyobb patronusokat, jövedelmeket, az év vé- gén kiosztott divíziók összegét, a jóltevők ünnepélyét, majálisok jövedelmét, az ifjúság bármi célra történő adakozását, az egyes tanulóknak s főképen a teológusoknak és papjelölteknek az isko- lából végképen eltávozása napját és minő pályára s helységbe te- lepedését, külső akadémiákra menetele idejét, az iskolai gondno- kok és tanárok beiktatását stb. az iskolai főnökök pontosan és hűn, röviden jegyezzék be, „de mindent a ténynek és igazságnak szigorúan megfelelően.“ És jegyezzék be évenként az isk. tisztvi-

selőket, ki, mikor lett iskolafőnök, ellenőr, gazda stb. s ki mikor és miért szűnik meg e hivatalokat viselni. A főnökök igyekezzenek odahatni, hogy az osztálytársak találkozási kötelezvény szövegét írják be, írják mindnyájan alá s a találkozások alkalmával e könyvet vegyék elé, hogy a találkozást beírassák. Minthogy lehetnek hanyag iskolafőnökök is, akik a bejegyzéseket elmulasztják, az igazgatók a közügynek tesznek szolgálatot, ha e könyvet is olykor-olykor figyelemre méltatják s az esetleg szükséges utasításokat megadják. Mikor betelik a könyv, adják be az E. K. Tanácshoz levéltárba helyezés végeit s kezdjenek újat. Azután bejegyzi azt is, hogy 1875-ben egy alapot kezdett gyűjteni, melyből a jóttevők képei rendre a nagy auditorium számára lefestessenek. Ennek külön könyve van az iskolafőnök gondozása alatt, mely alapra és könyvre az igazgatók és főnökök szintén lelkiismeretesen ügyeljenek s az ott megírt módon szíveskedjenek eljárni. „Remélem, — fejezi be az előszót — hogy az igazgatók és főnökök s esetleg ezek helyettesei, — mert a szűnidők alatti eseményeket is szükséges feljegyezni — nem fogják sajnálni azt a kis fáradságot, mely e könyvek felügyeletével, gondozásával és vezetésével jár.”¹

A *szertárak gyarapítása* tekintetében Benczédi megtett minden tőle telhetőt. Tervszerűen kezdte gyűjteni és gyarapítani, különösen az ásvány- és vegytani gyűjteményt. Naplójában még Londonban létekor feljegyzi, hogy neki a laboratóriumban és fizikai múzeumban sok lesz a dolga. Hazafelé jövet Bécsben megnézte a Naturalien-Cabinetet, az ásványgyűjteményben a legszebb példányokat látta. 1867 tavaszán és nyarán hosszú tanulmányútat tett s leírja, hogy minő ásványokat gyűjtött. Az 1873/74., 1874/75. és 1875/76. iskolai évekről előterjesztett jelentéseiben (Ker. Magv.) olvassuk, hogy évenként elég jelentékeny összegek fordítatnak tanszerekre. A mennyiség megítélésénél azonban nem szabad feledni, hogy ez összegek nem a közpénztárból mentek, amely még a tanárok mindennapi kenyerére szükséges összegeket is alig bírta fedezni, hanem alapítványok terhére és egyesek adományából. 1867 május 5-én gróf Péchy Manó királyi biztos a tanárok tisztelgése alkalmával azt kérdezte tőle, hogy „jól el van-e látva iskolánk instrumentekkel?” Mire én igenlőleg válaszoltam s zárójelben utána

¹ Dr. Gál K. : A kolozsvári unitárius kollégium története. II. 308.

teszi: „nem elég igazán.“ Később a helyzet e tekintben is javult, igaz, lassan, nem eléggé kielégítő módon, de azért 1890-ben Erődi Béla főigazgató az ásványgyűjteményt igen szépnek mondotta s Benczédi hozzáteszi: az is! Végre az államsegély megnyerésével az állapotok jobbra fordultak.

Ugyanaz a baj, ami a *tanárok fizetésénél*, ami a századok folyamán csaknem mindig szűken volt mérve. A rendes tanár fizetése 1869 január 1-től 540, 1871 január 1-től 600 frt, az igazgatóé 150, a családos tanár lakáspénze 1872 április 1-től 300 frt. Az 1873 évi Főtanács kimondotta a tanári fizetések javításának szükségességét s javaslatot kért az E. K. T.-tól, melyben vegye tekintetbe a szolgálati időt, a szükségességet, méltányosságot. E Főtanács főtárgya a nevelésügy volt, mondja Ferencz József, mert a küszöbön levő középiskolai törvényjavaslattal ismét a lenni vagy nem lenni kérdésénél állunk. A fizetés 1877 január 1-től talán e megmozdulás következtében 700 frt, 1888 január 1-től 750 frt, melyből 50 frt drágasági pótlék. A fizetések meg nem felelő voltára jellemző Jakab Elek felszólalása (Kiáltó szó a pusztaiban. Ker. Magv. 1887.). Sürgeti a tanári fizetés fel-emelését, hogy megélhessenek s ne legyenek kénytelenek idejüket egyébbel elfoglalni. A fizetés nálunk 700 frt, mikor a miniszteri segédfogalmazóé 900, a néptanítóké 6—800, a polgáriskolai tanároké 1200—1400, a fővárosi tanítóképző tanároké 1500—1800 s ötödéves korpótlék. „Hogyan kívánható, kérdi, hogy a mi szűkre mért tanári fizetésünkre kitűnő erők vállalkozzanak?“ Ferencz József a Kiáltó szóra adott feleletében (u. o.) elismeri a tanárok sanyarú helyzetét, melyen segíteni kell, hogy vissza lehessen őket adni tulajdonképeni feladatuknak, a tanításnak és tudományos foglalkozásnak. És annál inkább, mert a közigazgatás terhe is jóformán rájuk hárul s önfenntartásukért sokfelé kell kapkodniok. De erre pénz kell s megfontoltan kell haladni, mert az 50-es évek felbuzdulása sokaknál csak szalmaláng volt és sokan megtagadták a kamat fizetését s magát a tőkét is. Szerencse volt, hogy a vezetőik nem a megajánlott, hanem a befolyó jövedelmet vették a kiadások alapjául.

A tanároknak ez a mindig szűken mért fizetése és munkaképtelenségük, öregségük esetén sorsuk teljes bizonytalansága indította Benczédit a következő javaslat megtételére. 1874 júliusában a konzisztorium felszólította a Mikó Lőrinc örököszeit, hogy minő

feltételek mellett adják át Mikó kanongyűjteményét és egyházjogát. Sógorai minden feltétel nélkül akarták átadni. Benczédi rábeszélte őket, hogy adják át, de fejezzék ki óhajításukat, hogy a konzisztorium szakasszon ki annyi pénzt, amennyire a műveket becsüli s tegye le a *tanárok segély- és nyugdíjalapjád* s ha az egyházjog valaha kiadatik, a tiszta jövedelem csatoltassék e tőkéhez. Meg is mondja, miért tette ezt. Apósa sokszor fájdalommal említe te, hogy nálunk mindenféle célokra tesznek alapítványokat, de a tanárok senkinek se jutnak eszébe, pedig maholnap nem kapnak jó tanárokat. E célra odaadták azt a 40 frtot is, melyet apósa demeterfalvi birtokáért kaptak. Az okmányt Benczédi fogalmazta. „Jól esik lelkemnek, — mondja — hogy egy égető szükség pótlására legalább közvetve befolyhaték. Azt hiszem, hogy e kis alapítvány idővel oly összeggő gyarapodik, hogy jeles fiuk is szívesen lesznek nálunk tanárokká s nem riasztja vissza az a tudat, hogy egy szerencsétlenség következtében a legnagyobb nyomornak lesznek kitéve, mint amitől mi jelenleg félhetünk. Adja Isten, hogy ez alapocska legyen az unitárius státus egyik szilárd alapköve.“ Mikor azután 1875 márciusában beadta Mikó munkáit, feljegyzi: Székely János főmérnök úr is 100 frtot adott az általam kezdett tanári nyugdíjalapra, amin nagyon örvendek.

Az *ifjúság önképzése* célját szolgálta a 60-as években az olvasótársaság s az alosztályúak kisebb olvasó egylete. Ezekről mondja Benczédi (Ker. Magv. 1871. 337 l.) az 1870/71. isk. évről szóló jelentésében, hogy az ifjúság munkálkodása a rendszeren kiszabott tantárgyakon kívül kiterjedt a nemzeti irodalomra is s e tekintetben az olvasótársaság kebelében annak egyes tagjai irodalmi kísérleteikben dicséretreméltó eredményt mutattak fel. 1876/77-ben az ifjúság mozgalmat indított, hogy a szétforgácsolt erők egyesítése által az egyleti életet régi virágzó állapotába emeljék. Az önképző kört egyesítették az olvasó társasággal *Ifjúsági olvasó-önképző egyesület* címen. Minthogy a kölcsönző pénztár is csak az ifjúsági könyvtár céljait szolgálta, ezt is az egylethez csatolták, melynek feladatául tűzték az önképzést minden irányban. Minden iskolai év elején két „bizottmányt“ választanak, egyiket a könyvtár, másikat a kölcsönző egyesület ügyeinek intézésére. A szellemi vezetésre az igazgatóság védnököt nevez ki. Az így összeolvadt egyesület két lapot szerkesztett. A *Remény* hetenként, a *Fény és Árn*y havonként jelent meg.

Az alosztályúak olvasó egyesületének szabályait újra dolgozva 1871-ben adták ki: *Az unitárius collegiumi kisebb olvasó egyesület törvénykönyve* címen. Működéséről az 1874/75. isk. évről megjelent jelentés azt mondja, hogy csinos kis könyvtárral rendelkezik. A papnevelő intézet önképző köre életében a 70-es évek a legtartalmasabbak. A könyvtárt folytonosan gyarapítják, pályamunkákat, felolvasásokat tartanak, több unitárius székely falu önképző körével összeköttetésbe lépnek. Leveleznek a pesti ref. teológiai önképzőkörrel egy Protestáns Teológiai Közlöny megindítása ügyében, ami azonban a többi egyházkerületekben felmerült sok véleménykülönbség miatt nem sikerült. Angol hitrokonainktól sok könyvet kapnak. Az E. K. Tanácstól megkapják a majális jövedelmének $\frac{2}{5}$ részét. Az alapszabályokat 1878-ban újradolgozták.

A zenetanulás kérdését szintén az ifjúság vette kezébe. 1870—71-ben megalakult *Apolló-kör* név alatt a zenetársaság, de két év múlva megszűnt, mert tagjai eltávoztak az iskolából. 1873/74-ben megint összeállítottak egy házi kvartett-zenekart, de az isk. év végén ez is megszűnt. 1874/75-ben az ifjúság megint megmozdul, szervezkedik, gyűlést indít, alapszabályok készítésére bizottságot küldenek ki, a tervezetet beadják az igazgatóságnak. A felterjesztés sokáig hevert elintézetlenül. 1879-ben végre megállapították az alapszabályokat, amelyek erősen kiemelik az egyházi zene fontosságát és művelése szükségét. Első karnagya Boér Gergely, az állami tanítóképző intézet ének-zene tanára.

Az *ifjúság segélyezése* érdekében Benczédi igazgatósága alatt céltudatos, erős és eredményes munka folyt. Az 1868 évi tordai 300-ados zsinaton Fejér Mártonné alapítványát jelentették be, mely szerint férje emléke megörökítésére beteg tanulók segélyezésére, ápolási és gyógyítási költségei fedezésére 2000 frtot ad. Ez alapítványt az igazgatóság a következő iskolai év elején kihirdette az ifjúságnak s felhívta, hogy maga is tegyen valamit saját érdekében. Lelkessedéssel karolták fel az ügyet s megalkották a *Betegsegélyző és temetkezési egyletet*. Az alapszabályokat a Főtanács 1870-ben elfogadta. Az egyletnek minden felosztályú tanuló köteles tagja s beíraskor 50 krt, azután évenként 20 krt fizet. Célja az, hogy beteg tanulók ápolási és szükség esetén temetési költségeit fedezze. Az alapszabály megalkotása közben történt, hogy az ifjúság az igazgatóság által megállapított szabályoktól eltérő módosításokkal terjesztette fel a tervezetet s főlegbezt az E. K. T.

határozata ellen a Főtanácshoz. A Főtanács a felügyeletet tárgyaló részt az E. K. T. által ajánlott szöveggel erősítette meg, t. i. az egylet az E. K. T. felügyelete alatt áll, mely azt az igazgatóság s közvetlenül az igazgató által gyakorolja. Módosítás csak a többség beleegyezésével történhetik, „miután semmiféle testület nem létezhetik és fenn nem állhat, mely az igazgató és igazgatóság felügyeletét el nem ismerné.“ Az alapot a majális jövedelmének csatolásával is gyarapították. 1872-ben a Főtanács tanácskozik, hogy beteg tanulók jó móddal való ápolása céljából egy külön szobát kellene berendezni. Az E. K. Tanács jelenti az 1873. évi Főtanácsra, hogy a szükséges anyagi erő hiánya miatt semmit sem tudott tenni. Ugyanez évben az ifjúság 725 frttal egy 1000 frtos szőlő dézsma váltásági kötvényt vásárolt. 1873 június 22-én Kelemen Benő a Görbeszappan-utca szögletén iskolai kórház céljára egy házastelket ajándékozott. Három ágyat felszerelve be is állított s intézkedett, hogy ott állandó betegápoló legyen. A Főhatóság a gazdai teendőket a státus pénztárnokára bízta, a betegek körüli teendők irányítását, felügyeletét és a számadást az igazgató teendőjévé tette s megalkotta az ápoló és a tanulók rendszabályát. Az ifjúság kezdeményezésére az E. K. Tanács a szabályokon 1874/75-től kezdve azt a módosítást tette, hogy minden újonnan beiratkozó tanuló fizessen 1 frtot s azután évenként 20 krt. Benczédi az 1872/73. isk. évi jelentésében (Ker. Magv. 1873.) a legmélyebb hálával említi Kelemen Benőnek ezen örökre emlékezetes áldozatát; egyházunk nagylelkű mecenásának nevezi s azon forró óhajással zárja tudósítását: adjon Isten nemzetünknek és egyházunknak sok ily nemeslelkű emberbarátot. Benczédi 1874 októberében lemondott a kórház felügyelőségéről, mire az E. K. T. jegyzőkönyvileg mondott köszönetet eddigi fáradozásaiért.

Az ifjúság segélyezését szolgálta a *Kölcsönző Egylet* is. Ennek története ez: Lendvayné még 1847-ben 25 frt alapítványt tett azzal a rendeltetéssel, hogy 10 évi kamatoztatás után az évi kamat fordíttassék jelesebb könyvek vételére. 1862-ben még 10 o. é. frtot küldött azzal, hogy csatoltassék az előbbihez s az egész összeg fordíttassék egy feloszthatatlan kölcsönpénztár céljaira. Az ifjúság hálásan fogadja s a pénztár alapszabályai megszerkesztésére bizottságot küld ki, köztük van Benczédi is. Az alapszabály szerint: az ifjúság egyszersmindenkorra 20 krt fizet. Célja: az ifjúság apró szükségein segíteni. Minden részvényes kaphat köl-

csön 1—2 frtot 2 hónapra s 1 frt után 1 krt ad hetenként az alap-
tőke növelésére. De ez nem kamat, hanem önkéntes viszonzása
az élvezett jótéteménynek. Mikor a tőke 200 frtra növekedik, a ka-
mat az alapító évi 10 frtjával együtt az olvasótársaság javára
adandó, hogy fele könyvekre, másik fele irodalmi pályázatokra for-
dítottassék. Ezt a célt 1865/66-ban elérték s ekkor a szabályzatban
az a módosítás történt, hogy az osztalékból a teológusok könyv-
tárát is részesítették. Az Egylet vagyonának kezelését az ifjúság
nem mindig végezte a kellő lelkiismeretességgel, amit a szigorú
Benczédi, aki már az Egylet bölcsőjénél ott állott, nem nézhetett
tétlenül. 1876 áprilisában jelentette az igazgatóságnak, hogy sza-
bályai, jegyzőkönyvei, kimutatása elvesztek. Az igazgatóság a ke-
zelés hanyagságát keményen megrójjá s elrendeli a künnlevő pénz-
zek behajtását, hogy a nagy fériára hiány ne maradjon. Szeptem-
berben az igazgató javaslatára az igazgatóság az egylet elhanya-
golt ügyeit, pénzkezelését felülvizsgáltatta. A bizottság jelentette a
jegyzőkönyv és pénztár hanyagul kezelését s azt, hogy a pénztár
állásáról van ugyan némi számadás, ami csak Benczédi igazgató-
nak köszönhető. Később az egylet alapszabályai előkerültek s az
igazgatóság elrendelte, hogy a számadást minden év február és
junius elejére adják be.

Az ifjúságnak az igazgatóság által ösztöndíjakkal, javadal-
makkal való támogatása a 70-es évek folyamán állandóan növe-
kedik. Az 1876/7. isk. évi jelentés szerint a segély a kosztón kí-
vül 6406 frt 75 kr. Amint az igazgató mondja: „a segély oly mér-
tékű, hogy egy munkás, szorgalmas, jó magaviseletű felosztályú
tanuló kevés szülői segély mellett könnyen folytathatja tanulását.“
Ezért mondja az 1878. augusztusi Főtanács, hogy „középisko-
láink szellemi és anyagi állapota az eddigihez képest virágzó,
hogy a szegény tanulók taníttatási eszközei, módjai reményt meg-
haladólag gyarapodnak.“ Az 1875/76. isk. évről a tanulók se-
gélyezését felsoroló jelentést a szerkesztők (Ker. Magv. 1876.
244—248. l.) csillag alatt e megjegyzéssel kísérik: „A szegény
tanulók tanulhatásáról egymás úton, úgy látszik, már megiehe-
tősen van gondoskodva. Vajjon a tanárok állapotának javítására
mikor s hogy kerül rá a sor?“

Benczédi nagy figyelmet fordított az ifjúság által rendezni
szokott *majálisokra* is, még pedig két okból. Egyik az, hogy a
befolyó jövedelem az ifjúság segélyező alapjai javára fordított;

másik meg az, hogy az alsó- és felső osztályúak együttes mulatóságát nem tartotta helyesnek. Az általa kezdeti Iskolafőnöki anyakönyvben 1877 május 11-ről bejegyzí, hogy a Lövöldében majálist tartottak, melynek jövedelme egy részét a kórháznak, másikat a zenekörnek adták. A majálist még igazgatósága első évében is a monostori erdőben tartották, de ez sok kellemetlenséggel és költséggel járt. A nagy költség miatt nehezen kaptak védnököt, a tanulók korán reggel kimentek, délre tökrészegre itták magukat, estére nem volt táncos. Ezen s még sok más okból a majálist 1873 áldozócsütörtökén egy külközép-utcai szép kertben tartották meg nagyon szép sikerrel és nagy közönség jelenlétében. Mert nem kellett a fiakerért 8—10 frtot fizetni. Azóta a majálistok a városban tartatnak. A jöltevők 1873. évi emlékkünnepe után tartott táncmulatságról, melyet egy belvárosi mulatókerben rendeztek, ezt jegyzi fel naplójában: „Én eddig is mondtam, hogy a majális erdőn való tartása nem helyes, mert a gyermekek és diákok együttmulatása az elsőknek romlására van. Most örvendek, hogy az én igazgatóságom alatt szép szerével oda vihetém a dolgot, hogy ezután is külön legyen a majális, és pedig a diákok mindig tartatják e jótékony célra, a gyermekek pedig kimehetnek egy délután mezőre játszani.“

A kormány 1877-ben *iskolai kertek* berendezését kezdi sürgetni. Az igazgatóság március 17-én Benczédi indítványára kimondja egy faiskola szükségességét s kéri a *Kismező* átengedését, esetleg alkalmasabb hely vásárlását. A Kismező bérbe volt adva 1861—84-ig Nagy Lajos tanárnak. E. K. T. meghatározta, hogy mint nem eléggé alkalmas hely, adassék el s vegyenek mást. Ha azonban nem tudnának venni, a jövő ősszel állítsanak be faiskolát. 1884 végén azután, mikor a bérlet lejárt, minthogy a kollégium udvara kicsi s a tanulók csak távol találhatnak játszó helyet s minthogy belső embereknek is szükséges a fák szaporítása és ápolási módjában magukat gyakorolni, a Kismezőt többé nem adták bérbe, hanem megtartották játszóhelyül és faiskolául.

Igazgatósága alatt kétszer volt *ünnepély a jöltevők emlékezetére*. 1868 június 11-én és 1873 május 22-én. Első ízben emlékbeszédet tartott Buzogány Augusztinovicrsról, második alkalommal Derzsi József Koncz Jánosról. Megnyitót és bezárót mondott mindkét ünnepélyen Benczédi. Naplójában feljegyzí, hogy második alkalommal az ifjúságot még január hóban felhívta beszéd-

és vers írására, de egyetlen pályázó sem akadt, holott a jöltevők hagyományából már évek óta szinte 30-an részesülnek cipóban, vagy 2 frt 50 kr-ban havonként. „E borzasztó hálátlanság erősen hatott rám. Az ifjúságot összehívtam és keményen megleckéztetem; ha nem is képesek olyant írni, ami a mértéket üti, de legalább az akaratot meg kellett volna mutatni.“ Azután hozzáteszi: a stipendiumnak az eddigi módon való adását többé nem tartja helyesnek. Összébb kell vonni, kevesebbet részeltetni, hogy érezzék és becsüljék annak élvezését. A főnököt utasította a beszéd megtartására. A költemény elmaradt, mert „a költészet geniusa elpártolt az iskolától. Bezáró beszédemmel nagyon meg voltak elégedve.“ Az 1874/75. isk. évi jelentésében (Ker. Magv. 1875. 266—270. l.) olvassuk: „Ifjúságunk közt ez isk. év június havában azon nemes eszme villant meg, hogy jöltevőink arcképét rendre-rendre a nagy hallterembe való felfüggesztés végett lefestesse s hálájának ezáltal is kifejezést adjon. E célra saját kebelében néhány frtot gyűjtött is s folytatni fogja, míg a szép célt eléri. Ifjúságunk e lelkes szándékát nem lehet eléggé méltányolnunk. Angliában, nevezetesen az ätoni collegiumban még a folyosók is be vannak aggatva azon jelesek arcképeivel, kik azon intézetből fényes pályára lépve, jöltevői lettek azon intézetnek, díszei az angol nemzetnek. Az ifjúság e jeleseket mindennap látva egész életpályájukat megismeri s hozzájuk hasonló lenni törekszik. Adja Isten, hogy nálunk is minél hamarabb valósuljon.“ A tanári kar és tanterv jegyzőkönyvébe a *Jöltevők festési alapjáról* ezt jegyzi be: „Ezt az alapot én kezdettem 1875 június 1-én a végre, hogy jöltevőink arcképei a nagy auditorium számára rendre-rendre lefestessenek, hogy az ifjúság folytonosan láthassa nemesszívü jöltevőit és hasonló áldozattételre buzduljon. Az eddig gyült összeget nagyobbára az alapítványokat élvező tanulók adták. Céлом és óhajításom az volt, hogy legelőbb is a Koncz János arcképe festessék le életnagyságban a bibliából vett ezen aláírással ellátva: Amint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjetek.“ Igazgatósága alatt következő alapítványok tételtek:

Kelemen Benjámín, Gyergyai Ferenc és Jakab E. 1868 június 15. Brassai emlékalapítvány címen 2110 frt 80 krt adtak az özv. papnék és tanárnék alapjába.

Özv. Fejér Mártonné Gyergyai Róza 1868 dec. 27-én 2000 frt alapítványt tett beteg tanulók költségei fedezésére.

Kelemen B. 1869 június 25. 2000 frtot szegény tanulók napi kenyérének biztosítására és 2000 frtot Angliába küldendő ifjú költéségei fedezésére; 1873 november 17. maga s két leánya nevében 1500 frtot iskolai kórház állandó tőkéjéül, hogy kamatai fordításának a kórház céljaira s egyben egy negyedik ágy felállítását is ígérte.

Árkosy Lajosné Gyergyai Borbára 1869 június 18-án 1000 frt alapítványt tett szegény tanulók segélyezésére.

Paget Károly és neje 1869 augusztus 28-án Paget Olivér emlékére 5550 frt alapítványt tettek az angol nyelv tanulásában kitűnő eredményt elérő tanuló jutalmazására.

Özv. Mártonffy Gergelyné Koncz Juliánna 1873 október 10-én 6000 frtot szegény tanulók segélyezésére.

Richmond Anna 1875 március 3-án 5000 dollárt egy tanári szék szervezésének költségeire.

Özv. Gálfalvi Imréné Sala Karolina 1877 április 1. 500 frtot Káli Nagy Sándor I. g. o. tanuló emlékére egy I. g. o. t. segélyezésére vagy jutalmazására.

Bulyovszkyné Szilágyi Lilla 1875 november 21-én 100 frtot, 1884-ben 400 frtot egy szavalásra alkalmas költemény írójának jutalmazására.

Benczédi tíz évi igazgatóság után 1877 szeptemberében visszavonult s ez állást többé nem vállalta. A tanári kar és tanterv általa kezdett jegyzőkönyvébe ezt a bejegyzést teszi: „Miután az igazgatóságot 1867 szeptember 1-től 1877 szeptember 3-ig és így tíz évig sok bajjal és kellemetlenséggel, de jó kedvvel vittem az utóbbi időkig s többé hajlandó nem voltam, a Főtanács szeptember 3-án megválasztotta Kovács János urat, kinek e hivatalt át is adtam.“ Mi lehetett az oka e visszavonulásnak? Kriza halála után az új püspökválasztással a helyzet sok tekintetben változott. Tudjuk, hogy a püspök személyére nézve a választók véleménye megoszlott. Az egyik rész Pap Mózeset, a másik Ferencz Józsefet akarta. Benczédi a Pap Mózes pártján volt, de Ferencz József győzött. Ferencz József feljegyzéseiből tudjuk, hogy Benczédi, aki pedig saját naplója szerint Ferencz Józsefet s az ő szónoki képességeit nagyon értékelte, e miatti bosszúságában egy évig még a konzistorium felé sem ment. Ugyanekkor kellett Nagy Elek utódjául főgondnokot is választani. A főgondnokságra jelöltek voltak: Daniel Gábor, Paget, Berde Áron, Berde Mózsza, Kelemen Benő, Brassai

és a fiatalabb nemzedékből Szent-Iványi Gyula. Az előértekezleten történt megbeszélések és megállapodás alapján sikerült — amint Bny mondja — „úgyszólván az egyhangú megegyezés“ és megválasztották Berde Áront, azt, akiről Benczédi naplójában azt jegyezte fel, hogy nála hanyagabb és lelkiismeretlenebb tanárt még képzelni sem tud. Az 1876/77. isk. év tulajdonképen felügyelő-gondnokok nélkül telt el, mert Hajós János Budán lakik, Berde főgondnoknak választatott, Brassai pedig, aki szintén Pap Mózes híve volt, az árkosi zsinatról hazajöve, a kollégium megnyitásán szeptember 5-én még megjelent, szép beszédet mondott, de aztán lemondását beadta az E. K. Tanácshoz s visszavonult.

II. Benczédi tanársága mellett egész élete végéig 1882-től közpénztárnok, 1882 január 1-től a tanári nyugdíjalap pénztárnoka, 1891 január 1-től a kolozsvári főgimnázium pénztárnoka volt s 1881 november 1-től pénztárnoki mivoltánál fogva a jószágfelügyelőség tagja. A pénztárnokságra őt szellemi adottságából folyó takarékosága, feltétlen becsületessége és megbízhatósága mintegy predesztinálta. Szinte azt mondhatnók, hogy mióta kitette lábát a szülői házból s belépett a toroczki tanuló sorába, majdnem kizárólag maga tartotta fenn magát a maga szorgalmával és kitartó munkájával. Így volt ez Toroczkon, Tordán és Kolozsvárt is. Sőt nemcsak tanuló, hanem tanár és igazgató korában is magára vállalt minden munkát és kényelmetlenséget, csakhogy szűkőn mért tanári fizetését valamivel növelhesse s abból valamit megtakarítva félretehesen. 1866-tól 1875-ig állandóan jómódú tanulókat tartott magánál szálláson s 1873 március 1-én boldogan jegyzi fel naplójában: „A mai nap azért nevezetes reám nézve, mert saját szorgalmam és takarékoságom után gyűjtött pénzem ma 3000 frtra nőtt.“ Ehez járult még az, hogy az apjától örökölt benczédi jószágából 2906 frt 57²/₃ krt kapott. Azután előtte állott apósa, Mikó Lőrinc és Berde példája, kivel nagyon sűrű érintkezése volt. Apósa 1871 szeptember óta állandóan betegeskedett úgy, hogy helyette neki kellett összeállítania számadását, melyet 1872 február 25-én adott be. „A státus pénzét jobban félti, — mondja róla — mint talán a lelke üdvösségét is. Saját ügyeit, gazdaságát is elhanyagolta, csakhogy a státus pénzét és ügyeit pontosan vihesse. Ilyen pénztárnoka aligha lesz az unitárius státusnak közelebbről.“ Március 3-án adták át a pénztárt. Mikó magához vitette az ágyba az általa összeállított Kanongyűjteményt, keresgélt benne, végül egy

helyre rámutatott: „Ez az a kanon, melyben a konzisztoriumnak szivére van kötve, hogy a mi vagyona a státusnak van, mint a szemefényét őrizze, mert az unitáriusok az Istenen és önmagukon kívül senkitől sem remélhetnek semmit... Ez az én testamentumon... Tartsák meg ezt a kanont minden körülmények között.“ Ugyanilyen szellemben jellemzi Kovácsi Antal Mikó pénztárnoki működését (Mikó Lőrinc életrajza. Ker. Magv. 1872. 277—302. l.). Fennmaradásunk legfőbb biztosítékául tartotta a stabilis fundust. „Gyermekévé fogadta a stabilis fundust: ápoló és növelő apjává lett annak. Pénzügyünk az 1856 évi művelet nyomán némileg javult, de szükségjeinknek, igényeinknek akkor sem tudott megfelelni. Mikó kezében sokat gyarapodott, minek eszköze a pontos kezelés mellett a takarékos gazdálkodás volt. A pénztár állapotát lehetőségig aggasztó színben kívánta mindig feltüntetni. A bevételeket a lehető legkisebbre tette úgy, hogy azok csak szűkösen fedezhették a kiadásokat s mégis az évi számadásokról kellemes meglepetésünkre a közpénztár némi gyarapodása tünt elő mindig. Zúgolódásaiakra, zaklatásainkra mindig készen volt sztereotip feleletével: a stabilis fundus nem tud fizetni. Kovácsi egy másik cikkében (Egyházi segélyintézet. Ker. Magv. 1882. 34—36. l.) igen jellemzően mondja, hogy minden ügynek megvan egyiptomi bujdosása. Vallásközönségünknel e bujdosás mondhatni folytonos — a pénzügyek terén. Korunknak mégis legnagyobb mértékben kijutott. Közpénztárunkat tetemesen megnöveltük, minek oka gondos gazdálkodás mellett az alkalmazottak javadalmazása. A szegény tanulók segélyezésére szánt alapítványok szépen felnövekedtek. Megalapították a tanári özvegyek és árvák számára a segélyalapot s azután alig 8 évvel Mózes — Mikó Lőrinc — már életbeléptetését hozhatta javaslatba. Berdével való érintkezése majdnem mindennapos volt. „Mint az egyház pénztárnokát és kolozsvári házai gondviselőjét a hideglelés környékezett, valahányszor valamit építtetni, vagy javíttatni kellett. A kialakult ár sohasem volt elég jutányos. Minden nap, olykor kétszer is, látogatásomra jövén, semmit sem tehettem tudta nélkül; amint valamit csináltattam, azt a helyszínén pontosan megszemlélte, megvizsgálta és megbírálta; a „közvagyon pazarlása“ miatt a csendes korholásoknak se vége, se hossza. Ezzel azonban csak még szigorúbb takarékosagra akart sarkalni, mert működésemmel meg volt elégedve. Ismerve természetét, pénztárnoki számadásomat mindig bemutattam, lelkiismeret-

tesen végtől végig vizsgálta, észrevételeit jóakaratólag megtette, felvilágosításaimat helyeslőleg elfogadta. Különösen örvendett az egyes alapítványok gyarapodásának. A „jusson is, maradjon is“ volt egyik főelve, amiből — megvallom — nem kevés ragadt róla rám is.“ (Berde Mózsza életrajza. 45—46. l.)

Ilyen pénzügyi gazdálkodás légkörében élt Benczédi, ki már lelki adottságánál fogva is szomjasan itta be a pénzkezelés ez elveit. 1878-ban mondja a jöltevők emlékünnepevényén P.-Horváth Ferencről szóló tanulmányában (Ker. Magv. 1878. 136—177. l.), hogy Horváth Ferencnek állandó gondoskodása tárgya volt az állandó alap védelme, lehető gyarapítása. 1797 ben a Főtanácson azt az indítványt tette, hogy „közönségünk kevés kasszája apadására semmi újított, vagy újítható kívánság iránt való költségre vezető végzésre a generale supremum consistorium ne lépjék. Szükség azért, hogy ami kevés vagyon, aztat megbecsüljük és mint a szemünk fényét és édes anyánknak, anyaszentegyházunknak azt a tápláló tejet örököül mind mű, mind pedig késői maradékaink megtartsuk és oltalmazzuk, melytől függ egyedül fennállhatásunk — az isteni gondviselés után.“ Ez után mondja Benczédi: „Nincs talán egyetlen törvénye is egyházunknak, melyet keletkezése óta oly szentül megtartani igyekeztek volna elődeink, mint ezt, melyet méltó lenne ezután is minden új egyházi tanácsos előtt felolvasni.“

1881-ben ideiglenes, 1882-ben nagy többséggel megválasztották 5 évre a státus közpénztárnokának. Az állásra többen aspiráltak (Molnár Sándor, Nagy Lajos, Czakó József). A püspök az elsőt akarta mindenképen bejuttatni. Naplójában elmondja, hogy az első választásról az elnökség semmit sem tudott előre, ami már magában szomorú állapot. De több elvi kifogása is van. Elvileg nem helyesli, hogy tanár legyen a pénztárnok, mert csak tanársága rovására tehet eleget teendőinek. Azután: nem szabad a világi elemet kiszorítani az egyházból s bennük azt a meggyőződést érlelni, hogy az egész vallásközönség csak a tanárokért áll fenn. Egy tanárnak az adósokat, főleg az önkéntes adományokért hajhászni is ildomtalanabb. Azután a tanári fizetés javítása kérdésénél a pénztári kimutatás nem keltheti-e fel azt a gyanút, hogy magoknak jut, de egyébüvé nem a közvagyonból? Az 1882. évi főtanácsai választásról szintén leírja megjegyzéseit. Elismeri, hogy egy évi pénztárnoksága alatt ügybuzgalmának szép jeleit adta s

az állás jó kezekben van. „Igy gúnyolja ki a legkorrektebb elveket a gyakorlat, mert a bizony anomalia marad mindig, hogy akinek a kémiai laboratóriumban és fizikum múzeumban kellene éjet napot töltenie, számadásokat készítsen, házbéreket, kamatokat hajtson, iskolát meszeltessen, fát vegyen stb. S ha van, ami ezt mentheti, semmi egyéb, mint a szegénység. A tanár csekély fizetéséből meg nem élhet, kap ide, kap oda s ha már csakugyan melétkjövedelem után kell nézni s ezt az egyház megadhatja, mégis jobb, hogy itt kapja meg.“ Különben — fejezi be elmékedéseit — 5 év múlva majd meglátjuk, hogy mi helyesebb: elveket állítani-e fel s aszerint igazgatni; vagy időről-időre megalkudni a körülményekkel?“ Az 1885. évi Főtanács a pontos, lelkiismeretes kezelésért jegyzőkönyvi elismerést szavazott, amiért „Nagy L. kollégám majd kipukkant irigységében.“ Az 1889. évi Főtanács a bizottság ajánlatára szintén kifejezte elismerését, de Nagy Lajos a jegyzőkönyvben nem említette s mikor ez ügyben felszólalás történt, azt mondta, hogy kifejejtette. „Igen, a sárga irigység hagyatta ki“, teszi hozzá Benczédi.

A múlt század utolsó tizedének vége felé az első teljes egyházszerkezeti törvény megalkotása volt napirenden. Benczédi meglehetősen közönnnyel viseltetett ez ügy iránt. Benczédit bánthatta, hogy a Főtanács által kiküldött bizottságnak nem volt tagja; de főként az, hogy a pénztár kezelésére vonatkozó szabályok sok újítást tartalmaztak az új idők új követelményeként. Ilyen volt pl. az, hogy a törvény szervezte a pénztárnál az ellenőri állást. Ezt ő személye elleni bizalmatlanságnak tekintette. Midőn az 1899. évi székelykeresztúri zsinat az új szervezet életbeléptetéséről tanácskozott, lemondott a pénztárnokságról. A püspök bizalmasan tárgyalt vele s kérte, hogy vonja vissza lemondását, mert olyan ellenőrt fognak választani, akivel nem lesznek kellemetlenségei. Megválasztották Ulárt ellenőrnek s őt pénztárnoknak. Elfogadta az állást, aminek főként a püspök örvendett különösen azért, mert — mint Naplójában mondja — a főiskola tervbe vett építésénél egy új pénztárnok nehezen tudott volna a pénztárral úgy elbánni, hogy a szükséges fedezetről kellően gondoskodjék. 1900-ban lemondott állásáról, mit az E. K. Tanács azzal terjesztett a Főtanács elé, hogy kéressék fel lemondása visszavételére, hogy hivatalát egyházunk érdekében és javára a tőle megszokott ügyszeretettel, buzgósággal és pontossággal vigye legalább addig, míg megválaszta-

tási ideje 1901 dec. 31-ig kitelik. A püspök jelentette, hogy elnöki felhívásra kész maradni azzal a kéréssel, hogy az E. K. T. vizsgálta meg a pénztári kezeléssel felmerült nehézségeket s a szükséges intézkedéseket tegye meg. Az 1901. évi Főtanácson kijelentette, hogy december 31-én túl csak abban az esetben marad meg állásában, ha „a számadásvitel és pénztár kezelésnél az általa már a mult Főtanácsban kért könnyítéseket megadják.“ A kiküldött bizottság — úgy látszik — megadta a kért könnyítéseket, mert az 1902 évi Főtanács egyhangú felkiáltással pénztárnoknak választotta. Az 1903. évi vargyasi zsinaton lemondott a gazdasági bizottsági tagságról, aminek elfogadását ajánlta az E. K. Tanács. A zsinat azonban nem fogadta el, hanem felkérte az állás megtartására. Benczédi megköszönte a bizalmat, de határozottan megmaradt lemondása mellett.

III. Benczédi tanári, igazgatói és pénztárnoki bokros elfoglaltása mellett tudott magának időt szakítani arra is, hogy irodalmilag foglalkozzék.¹ Ez a foglalkozás elég korán kezdődik. Első éves teológus korában 1863 tavaszán tartotta a kollégium az alkotmányos élet derengése idején a jóltevők első emlékünnepest, melyen Nagy Lajos Zsuki László emlékezetét újította fel. A diákság részéről az emlékbeszédet Benczédi tartotta. Londoni tanulása idején angolra fordította Jakab Eleknek Szent Ábrahámról a Ker. Magv.-ben megjelent tanulmányát és Ferencz József kátéjának egyes részeit. Azután ismertette az angol unitáriusok egyházi életét és a londoni egyetem szervezetét és tanulmányi rendszerét. Szaktárgyai köréből vegytanból kézi könyvet írt, melyet csak át kellett volna néznie, egyes részeket átdolgoznia, itt-ott pótolni, hogy sajtó alá mehessen, de sok dolga és erős főfájása miatt ez a végső simítás elmaradt. Önállóan megjelent Kolozsvárt 1890-ben *A méterrendszer* c. munkája iskolai és magánhasználatra. E nemben ez volt magyar nyelven a legelső önálló művecske, melyet sok iskolában kézikönyvül használtak. Igazgatósága alatt minden iskolai év végén jelentést tett az E. K. Tanácshoz, melyet kivonatossan közölt előbb valamelyik pesti lapban, később évről-évre a Ker. Magv.-ben. E jelentéseket alapul és mintául véve rendelte el az E. K. Tanács, hogy többi középiskoláink igazgatói is

¹ Bibliográfia helyett utalunk a Ker. Magv. évfolyamaira és tárgymutatójára.

ilyen jelentéseket, vagy amint akkor mondták: zártudósításokat adjanak. 1887 május 1-én naplójában feljegyzi: „Tenger sok a hivatalos dolgom. Nagy örömet találnám szegény egyházunk történetének kutatásában s közlésében, de sok dolgaim miatt nem érek rá, pedig talán egyházunknak is haszna lenne valamicske benne.“ Mégis tudott időt szakítani magának, mert hajtotta és űzte fáradhatatlan buzgalma és a hála, melyet jöltevőink emléke iránt érzett szívében. Mikor mások világi élvezeteket kerestek, társaságokba jártak, ő elvonult a levéltár barátságosan és sötét zúgáiba s onnan ásta ki multunk emlékeit. Nem volt a 70–80-as években senki közöttünk, aki oly bizottsággal és otthonosan mozgott volna a levéltárban, mint ő. Tóth György 1915-ben azért tűzött ki pályadíjat Benczédi élet- és jellemrajza megírására, mert nemcsak diákéveiben volt atyai pártfogója, hanem egyetemi évei alatt és később is, mikor nemcsak arra ösztönözte, hogy az egyház érdekében is kellene valamit dolgoznia, hanem mint az egyházi levéltárban teljesen otthonosan mozgó egyházi jogi kérdésekre vonatkozó kutatásai közben forrásmunkákat is adott neki. Az értékes ösztönzésért és segítségért mélységes háláját akarta leróni iránta s nem rajta mult, hanem az idők mostohaságán, hogy az a szándéka nem valósult. Az 1716. és 1718-ban elvett javaink visszaszerzése iránt már Agh István püspök ideje óta folyt az akció, minden eredmény nélkül. 1879-ben újból napirendre kerül a kérdés. A budapesti tagokból ez ügyben kinevezett bizottság, melynek elnöke Hajós, mindegyre okmányokat kér fel a kérdés megvilágítására. Ki állhat ez ügyben szolgálatra készen? Benczédi az, aki a peres ügyre vonatkozó okmányokról lajstromot készít, november 30 án beadja s egyik példányát Hajósnak felküldik. De Benczédi nemcsak kutatta fáradhatatlan szorgalommal a levéltárat, hanem miként apósa neki, úgy ő is, értékes ösztönzéseket adott. Nem úgy járt el, mint némely könyvmolyok, akik értékes forrásokra bukkannak, azokra ráülnek s a világ minden kincseért se árulnák el, vagy bocsátnák mások használatára.

Ha áttekintjük unitárius egyháztörténelmi kutatásait, közleményeit és tanulmányait, azt mondhatjuk, hogy minden lépésénél a mélyen érzett hála vezérli és az az erős meggyőződése, hogy a mult szenvedései és nélkülözései nem lankasztják, hanem erősítik a bizalmat és acélozzák a küzdelemre feszülő lelki és szellemi

erőket. Kollégiumaink megmentése a múlt században (Ker. Magv. 1877.) tanulmányában így fejezi ki e nézetét: az önbizalom és az áldozat „az a soha senki által el nem rabolható állandó és biztos tőke, melyet aki bír, ha százszor letiporják is, mindannyiszor föl-emelkedik.“ Szíve mélyén élő háláját kell eredő forrásául tartanunk annak, hogy megírja a toroczkói papok és iskola (1568—1890), a tordai unitárius papok és unitárius gimnázium igazgatói (1576—1888) c. tanulmányait. És végtelenül boldog, hogy a tordai iskolát az állammal kötött szerződés lejáta után újra felállítja az egyház. A hála vezeti tollát, midőn egy negyedszázadon keresztül a Ker. Magv. hasábjain megjelenő tanulmányai és közlései a kolozsvári kollégium küzdelmeit, szenvedéseit tárják olvasói elé. „Célom örök hálára méltó jóltevőink bemohosodott emlékének s a nevelés érdekében tett lélekemelő küzdelmeiknek és áldozattételeiknek a mai nemzedék előtti felelevenítése. Jól érzem, hogy erőmet rendkívül felülmulja a feladat. De jól esik lelkemnek e nemes-szívű emberbarátok életével és tetteivel való foglalkozás. Emlékoszlopot egyiknek sem tudunk állítani, még arcképét is igen kevésnek bírjuk. Legyen tehát tetteik emlegetése a mi szívből fakadó hálaadónk addig is, míg neveik méltó megörökítésére hivatottabb toll vállalkozik“.

A jóltevők 1873. évi emlékünnepején megnyitó- és bezáróbeszédet mondott (Ker. Magv. 1873.). Megnyitójában a hála szava a vezető akkord. A haladás tönkreteszi a természeti testeket, a feledés penészes csirái elborítják még azok emlékét is, „kik valamely magasztos eszmének, vagy ügynek diadalrajuttatásáért szellemi, vagy anyagi kincseik egész összegét feláldozták.“ De mégis biztatja a remény, hogy a hálátlan nemzedék romjaiból is egy hálásabb, kegyeletesebb csirája fejlődik, mert „ami jó, az meg nem semmisülhet, annak örökre fenn kell maradni.“ Mi az emlékünnepejűt hálánk és kegyeletünk kifejezéséül tartjuk, hadd tudja meg az ifjúság is, hogy csak az a nemzedék méltó a jótéteményre, mely nemcsak élvezi, hanem meghálálni is kész és képes is. „Nemeslelkű jóltevőink nemcsak e néma falakba s a tudománynak ebben felhalmozott kincseiben emeltek magoknak örök emléket, hanem bevésték azt hifelekezetünk minden tagjának kebelébe.“

A jóltevők 1878. évi emlékünnepején P.-Horváth Ferenc életrajza és alapítványja c. (Ker. Magv. 1878.) ő tartotta az emlékbeszédet. Ez az emlékbeszéd nem felel meg címének. Ez a tanul-

mány nem életrajz s nem is csak alapítványának története, hanem okmányokkal alátámasztott története az unitárius egyháznak a XVIII. században, mely 1716-tól 1780-ig, a II. József trónraléptéig a legsúlyosabb üldözés és szenvedés, de egyszersmind a legfényesebb erények és legnagyobbszerű áldozatkészség kora volt. Tehát szoros értelemben vett feladatát messze túlhaladó részletességgel és alapos levéltári tanulmányok alapján oldotta meg: egy ember életrajza helyett egy iskola egyszázados élete történetét írta meg. Ő tudja ezt, céltudatosan jár el így. Mert látja a protestáns iskolázás és nevelés ügye ellen mindegyre megnyilvánuló támadást. A támadóknak sejtelmük sincs arról, mivé lett volna a nemzet alkotmánya és nemzetisége a protestáns iskolák nélkül, melyek nemhogy segítettek volna felülről, hanem az egyesek áldozatkészségéből gyűlt fillérekkel szerzett javaiktól is megfosztattak. Pedig, ha az áldozatkészségben nyilatkozó lelkesedést kiirtjuk, nem fogja azt semmi kormány és hatalom helyettesíteni. A mélységes hála az áldozatkészség iránt, a magunk erejében és igyekezetében való hit és bizalom vezeteti tollát, mikor a Kelemen Benő iskolai kórház alapítását és első évi történetét megírja (A kolozsvári unitárius főgymnasium kórháza alapítása és első évi története. Ker. Magv. 1874. 237—245. l.): „Mint háromszázados fennállásunk alatt minden intézeteink vagy egyes lelkes buzgó hitrokonaink, vagy az összes felekezet áldozatkészsége által jöttek létre, úgy ez is ezen legbiztosabb, legbecsesebb forrásból eredett. S épen ez az, ami a multa nézve a hála, a jövőre nézve a bizalom és lelkesültség magasztos érzetével tölthet el mindnyájunkat. Mert ne a kényszerítő törvényekben, ne a felsőbbség rendeleteiben lássuk és várjuk azokat a gyökérszálakat, melyekből nemzetünk művelődésének élőfája felvirul, hanem az általános érdekeltség, közrészvét és önkéntes áldozatkészség minél egyetemesebb felébresztésében és elterjedésében.“ A kényszerszülte előhaladás olyan, mint a félig kiaszott fa élete: nem virulás, csak tengődés az élete. „Még minden század pusztító viharokkal húzódott el felettünk s hogy meg nem semmisültünk, annak oka, hogy az életerő forrását magunkban kerestük és találtuk meg. Az Isten mindig megsegített, mert mi is igyekeztünk magunkon segíteni. Sőt az újabb nemzedék még nagyobb tevékenységet fejt ki e téren.“

Ezek az idők folyamán megjelent közlések és iskolatörténeti tanulmányok okozták, hogy amikor a kollégium történetének meg-

írása napirendre került, mindenki reá gondolt. Jakab Elek már 1887-ben sűrgeti (Kiáltó szó a pusztában. Ker. Magv.) a kolozsvári és tordai iskola történetének megírását. Ez a kiáltó szó azonban eredmény nélkül hangzott el a pusztában. A magyar vallás-és közoktatásügyi miniszter a millenium megünneplését az intézetek történetének megírásával vette tervbe és sűrgetni kezdte ilyen irányban a kollégium igazgatóságát. Az elhatározó okot azonban arra, hogy Benczédi a kollégium történetét vázlatosan megírta, az adta, hogy az 1900/901. iskolai év volt az utolsó a régi kollégiumban. E sorok írója nyugtot nem hagyó sűrgetésére és kérésére nagy nehezen vállalkozott megírására s a régi kollégium utolsó értesítőjében s azután különnyomatban is megjelent a kollégium vázlatos története. Jól emlékszem, hogy mikor már nem tudott sűrgetéseim elől több kibúvót találni, elhozta kéziratát hozzám s magyarázni kezdte, hogy ez sincs benne, az is hiányzik stb. Mire én azt mondtam: írjuk hát a címbe bele azt, hogy: *vázlatos*. Örömmel kapott e gondolatot. Így került bele e jelző munkája címébe. Az 1901. évi Főtanács elismerését és köszönetét fejezte ki Benczédinek a munkáért. S legyen szabad azt is idejegyeznem, hogy nekem is azért, hogy a kollégium történetének megírására megnyertem.

Dr. Gál Kelemen.

(Folyt. köv.)

Az alsóbencédi Gyallay-Pap család

székelyszentmihályi ága.

I. Pap Sámuel.

Mindig vonzottak a csendben munkálkodó ideális lelkek és mindig azok pártján voltam, akiknek méltánytalanságot vagy igazságtalanságot kellett szenvedniök s ezért régi tervem, hogy világot derítsek az unitárius multnak egy érdemekben gazdag, titokzatos alakjára, *Pap Mózes* egyházi főjegyzőre. Közben megkaptam az unitárius egyház levéltárából a Tarcsafalvi és Pap családok levelesládájának anyagát s ezeket átnézve sok olyan adatot találtam, melyek kikívánkoznak a leveles ládából, a levéltárból s melyek hűséges őrizői voltak nemcsak a családi birtokügyeknek, hanem a Gyallay-Pap-család sok elrejtett dicsőségének, sőt az adatok nagy része egyháztörténeti s köztörténeti szempontból is értékes. Ezeken kívül áttekintettem az Erdélyi Múzeum Egylet levéltárába helyezett benczédi Pap-családra vonatkozó letétbe helyezett anyagot s ezen kiadatlan okmányok összességéből egy érdekes és egyházi életünkben fáradhatatlan munkásságot kifejtő család képe tűnt fel előttem s így eredeti célomtól kissé eltérve, illetőleg azt kibővítve, kötelességszerűen röviden vázolniom kell a *Gyallay-Pap*-család kiválóbb képviselőit. Ebből a lófő-nemes, székely családból írók, katonák és földművesek voltak, tehát faji életünknek három legfontosabb életfenntartói törzséhez tartoztak. Egyaránt jól, sőt szépen forgatták a tollat és kardot s keményen tartották az eke szarvát az életetadó székely mezőkön és különösen hű és munkás fiai voltak unitárius egyházunknak.

A család első ismert vezéregyénisége *Gyallay Sámuel* (Gialay, Gialay, Gyallai) unitárius lelkész, aki Udvarhelyszéken, Magyarandrásfalván született; 1612-ben Tarcsafalván, később Derzsben s 1622-től újra Tarcsafalván volt prédikátor. Feleségül vette Gálffy Miklós benczédi birtokos nemes leányát s olyan jó módba jutott, hogy már 1645-ben búcsút vehetett a papságtól s mint vagyonos